

ORTUTAY MÁRIA

MIÉRT A KÖZÖS GONDOLATVILÁG?

(REFLEXIÓK NAGY ZOLTÁN MIHÁLY *A SÁTÁN FATTYA*
ÉS ORTUTAY PÉTER *APAGE SATANAS* CÍMŰ KÖNYVÉRŐL)

„*A múltat be kell vallani...*” (József Attila)

Az irodalomban és általában a művészetben mindig van aktuális téma. Ez divat is, de szükséglet is egy bizonyos korban, mert nem lehet mindig elhallgatni valamit csak azért, mert tabunak számít. A tabukat fel kell szabadítani! Ám ehhez kell valami: bátor realitásérzék, ember- és társadalomismeret, no és mély lélektan. Az alkotó így eljut ahhoz a kordonhoz, amely addig körülkerített terület volt, ahová nem volt szabad belépni. Megérinteni, kifejezni az embereket megnyomorító igazságot, még akkor is, ha tilos volt, és még ma se nézik nagyon jószemmel, ha beszélünk róla! Így éljük még ma is az elmúlt évszázad második felének, különösen a negyvenes, ötvenes, hatvanas, hetvenes és még a nyolcvanas évek jelentkezését is. Azok az irodalmi alkotások, melyek erről az időszakról szólnak, csak a diktatúra szorításának lazulása utáni időszakban jöhettek létre. Korábban sohasem kaphattak volna nyilvánosságot, legfeljebb a szerzők, de nem nyilvánosságot, hanem börtönt, vagy még valami rosszabbat. (Bulgakov *Mester és Margaritájában* a Mester és Hontalan, a költő is a bolondok házába kerül sokkal kisebb vétségért.) Az 1945 utáni történelmi fordulat évtizedei még többi keserű tapasztalatot halmoztak fel az emberekben, írókban, művészekben, de szólni róluk, akárcsak áttételesen is (ahogy például Kovács Vilmos tette a *Holnap is élünkben*) egyenlő volt azzal, hogy a szerző így vagy amúgy, de „leírja” magát. A ránk kényszerített hallgatás, a némaságra ítélet azonban feszítette az alkotók és az emberek lelkét. Viszont óriási kockázattal járt a bajok bármilyen felidézése függetlenül a műfajtól. A fenti két példán kívül is bőven hozhatnék fel eseteket annak illusztrálására, hogy a hatalom ezen a téren aztán nem ismert tréfát. De ezt mi, akik megéltük azt a kort, jól tudjuk, ezért én sem beszélek róluk itt és most.

Nagy Zoltán Mihály *A sátán fattya* című több részes regénynek indult alkotása is évekig „pihent” „szamizdat” formában, míg egy kárpátaljai rendező (Schober Ottó a neve) észre nem vette. Merésznek tűnt, szokatlan volt a közelmúlt történelmének megközelítési módja. Vérrel, erőszakkal, keserűséggel, öngyilkossági kísérletekkel megtapasztalt évek voltak ezek. Így nem véletlen, hogy azután, hogy felfedezték, *A sátán fattya* az elmúlt évtized egyik legnagyobb könyv- és filmsikere lett. Nagyon, de nagyon megérdemelten. Ezzel nyílt meg az eddig elhallgatott kárpátaljai történelem az irodalomban is, amely eddig az erős tiltás miatt a nagyvilág előtt, és persze előttünk is, tökéletesen zárva volt. Nem is létezett, úgy mondd.

Érdekes nyomon követni Ortutay Péter *Apaga Satanas* című novelláskötetének is gondolatvilágát, melynek nagy része szintén az erőszak problémájára körül forog. Visszaigazolások bizonyítják, hogy „vevők” vagyunk ennek az időszaknak az ábrázolására. Akik átéltek – azért, akik nem éltek át, vagy csak ébredező öntudattal tették koruknál fogva – hát azért. Meggyőződésem, saját tapasztalataimra is támaszkodva, hogy az alkotók jelentős részénél mostanában érkezett el a „visszapillantás kényszerének” ideje. Nem egyszerűen egy korszakra akarnak visszatekinteni, hanem saját és kortársaik életére is. Minden alkotó ember számára kikerülhetetlen és megkerülhetetlen kihívás ez. Ezeket az „önéletrajzokat” meg kell írni, az akkor átélt emberi tapasztalatokat a művészet eszközével és feszítő mondanivalójával ki kell fejezni, az olvasók számára átélhető, „fogyasztható” formában kifejezni. Az író, kifejezőképességével elmondva és újraélve foglalja szavakba életének legfontosabb tapasztalatait. És teszi ezt kortársként, szemlélődő tanúként.

Mindkét szerző esetében érdemes hosszabban elidőzni, a részleteket elemezni. Ezekben az elbeszélésekben, novellákban, mint Nagy Zoltán Mihály és Ortutay Péter minden eddigi írásában a második világháború alatti és utáni tragikus kárpátaljai sors – annak minden részletében és mélységében – végtelenül hiteles. A realitásérzet és a zseniális alkotóképzelet mindkét szerzőnél egyaránt megnyilatkozik. Amennyiben képesek vagyunk elmélyedni ezekben az írásokban, akkor látni fogjuk, s így bizton állíthatjuk, hogy az egyetemes és a magyar elbeszélőirodalom egy-egy kivételes remekművét olvashatjuk. Úgy tűnik, mintha mindkét alkotó az igazmondásban, a tabutémák feltárásában szövetségre lépett volna. Vagy mondhatnám azt is, hogy mindketten a realitás bátor bemutatásának megszállottjai.

Alapötletük mindig egy-egy megtörtént, valós esemény, amely köré mély drámai helyzeteket, éles életképeket szerkesztettek. Legfőbb céljuk

az, hogy bemutassák, mennyire kiszolgáltatott volt az ember a hatalmasoknak abban a rendszerben, aminek, azaz ennek a kiszolgáltatottságnak az volt a következménye, szomorú eredménye, hogy bármikor megalázhatták, megnyomoríthatták, fizikálisan is megerőszkolhatták nemcsak a lelkét, de még a testét is, vagy akár el is tiporhatták, ha az ott felül valakinek úgy tetszett. Ezt Nagy Zoltán Mihály így látatja:

„Mihály legyint, ez valahogy nincs rendjén, a feje tetejére állt a világ, ami fent volt, most alulra került, egyszerű ez... Ennek a felfordulásnak mi esszük meg a zavaros levét. .. Ezek meg nyugodtan csinálhatnak itten, amit akarnak, már megszervezkedtek a kommunisták... Tóth Mihály fejében ekkor a lámpáéval szinte egy időben nagy fény gyúl, már mondja is, Ágnes, a kisfiút még egyszer sem vittük el Eszterhez, pedig el kellett volna, el kell. Ha látja és megismeri, talán észhez tér. Akkor hazahozhatjuk, vagy ha úgy muszáj, kilopjuk...” (az Idézet a *Tölgyek alkonyából* van, ami *A sátán fattyának* második része).

Amit itt látunk, hiteles vallomástevés, mélységesen hiteles ábrázolása a nem is olyan régmúlt történelmének azzal, hogy sarkig kitarja emlékei „titkos kamráinak ajtaját,” hogy a mai olvasó is láthassa az emberek arcán a pofonok helyét, a testén az erőszak nyomát, a lelkén a megnyomorítást. Egyáltalán nem könnyű megtalálni és kifejezni az akkori emberek tettében a nekünk szóló üzenetet, fájdalmas gyötrelmeiket, ahogyan hiteket veszítettek és hiteket találtak, ahogy földre estek, és ahogyan felálltak... Ugyanezt, ill. egy részleteiben eltérő, de a diktatúrák szellemiségéből eredően hasonló szituációt a másik szerző így ír le:

„Arca rezenéstelen volt, de a szájából csorgott a nyál. Levette kabátját. A másik két legény is azt tette. Majd mind a kettő a fiatalasszonyhoz lépett. Felrángatták őt az ágyról, levették róla a bilincset és durván tapogatni kezdtek. Amikor egyikük a lába közt megfogta, a fiatalasszony elkezdett sikoltozni. A másik egy horoggal állon vágta, kiütötte... Az egyik legény a hajánál fogva felhúzta a fejét, a másik meg egyik kezével megszorította állkapcsát, hogy így kényszerítse kinyitni a száját, a másikkal az üveg tartalmát töltötte bele. A fiatalasszony egy kortyot nyelt aztán köhögve fulladozni kezdett. A három férfi röhögött. – *Ládno* – mondta a disznófejű és röhögött. – *Iznászilujtyeprosztyituku*... Egy ágyban tért magához... Otthon, mint mindig a „meghívások” után, már az előszobában, aggódó szemek várták. – Apám, anyám, megvan az útlevel – mondta a fiatalasszony, de a hangjában nem volt öröm. – Hála Istennek – borult a nyakába édesanyja. – Lám, mégis

érdemes volt Moszkvába menni. – Apja szintén megölelte. – Szegény kislányom, szegény kis... – Nem tudta folytatni, zokogni kezdett.” (Idézet a *Meghívás beszélgetésre* c. novellából, amely, ugye, kísértetiesen hasonlít valamiért *A sátán fattyában* leírt eseményekre. Hogy miért hasonlít, arra nem nehéz válaszolni.)

Ezért is választottam mottóul azt, amit József Attila mondott a múlttal kapcsolatban: „A múltat be kell vallani [...] ez a mi munkánk, és nem is kevés.”

Ortutay Péter a könyv utószavában összegezi gondolatait, és mondja el, miért is írta ezeket a történeteket. Azért idézem, mert akár Nagy Zoltán Mihály trilógiájáról is mondhatta volna. Szóval, írja a szerző: Az igazságról „... hallgatni kellett keményen. Mert... a hatalomnak megvoltak az eszközei, hogy elhallgattassa, ha szólni merészelt. Akik nem tapasztalták meg ezt a világot, el sem hiszik, milyen is volt az a világ. Mert még itt Magyarországon is megmosolyogták, sőt kiröhögték azt a végtelen sivárságot, mélynyomort, ami akkoriban, a mindennapi emberek része volt Vlagyivosztoktól a SZU legnyugatibb részéig, Ungvárig, Csapig. Egy hatalmas birodalom, Ronald Reagan amerikai elnök kifejezésével élve a „gonosz birodalma” volt az egész nagy ország. Viszont paradicsomnak, munkásparadicsomnak kellett feltüntetni, ahol nem volt bűnözés, rablás, gyilkosság, testi szerelem vagy szexuális deviancia, de még közúti baleset sem. És én igen, pont ezekről akartam írásaimban képet adni. Nincs bennük sírás-rívás, sopánkodás, hogy milyen kutya-nehéz volt is az a világ (egyébként, az volt), sorscsapások miatti világfájdalom, hanem csak az, amit akkoriban az ember – nos, ez az ember, akkor és most mi voltunk – átélt, megélt: jó, mondjuk ki kereken, ne kerteljünk – keservesen megszenvedett. És ami a legnagyobb baj, sajnos, ezek az írásaim ma is nagyon időszerűek lettek. Hiszen ennek a világnak az emberei éppúgy szenvednek, nyomorognak, jogaiktól is megfosztatnak, mint anno, függetlenül attól, hogy most a büszke Ukrajna, az elmúlt évszázadban, immár az ötödik államalakulatnak a polgárai lettek. Hisz tudjuk, látjuk, mi történik arrafelé napjainkban is.”

Szerintem már csak ezért is (mármint azért, ami napjainkban is megtörténik arrafelé) érdemes olvasgatni, lapozgatni e két kortárs szemtanú nagyszerű írásait, és elgondolkodni azon, amit olvasunk. Úgy érzem, nem lenne fölösleges. Semmiképpen se érezném annak. De olvasás közben egy gondolat is megfordult a fejemben, melyet kérdésként tudnék így hirtelen megfogalmazni papíron: vajon lesznek-e ennek a két őszintén szóló szemtanú elbeszélőnek hasonlóan bátor követői?